

УДК 159.9

Кучеренко С.М., к. психол. н., доцент кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті проведено аналіз стану проблеми вивчення психологічної готовності, розкриваються основні підходи, які сприяють підвищенню ефективності формування психологічної готовності фахівців до діяльності в особливих умовах, даються деякі рекомендації до організації та проведення дослідження в цьому напрямку.

Ключові слова: психологічна готовність, діяльність в особливих умовах, професійна мотивація, емоційні стани.

В статье проведен анализ состояния проблемы изучения психологической готовности, раскрываются основные подходы, которые способствуют повышению эффективности формирования психологической готовности специалистов к деятельности в особых условиях, предлагаются некоторые рекомендации проведения исследований в данном направлении.

Ключевые слова: психологическая готовность, деятельность в особых условиях, профессиональная мотивация, эмоциональные состояния.

Постановка проблеми. Психологічна готовність до діяльності - це складний прояв особистості. Її вивченням займалися багато дослідників, які по-різному трактують вказану готовність. Н.Д. Левітов визначає психологічну готовність як тимчасову готовність і працездатність, Е.П. Ільїн - як оптимальний робочий стан, В.Н. Пушкін - як готовність до екстремальної діяльності, пильності, А.Ц. Пуні - як стан психологічної готовності до змагання і т.д. Різноманітне тлумачення психологічної готовності обумовлене складністю психологічної структури діяльності людини і різноманітними теоретичними підходами дослідників. Проведені численні дослідження показали, що психологічна готовність виражає сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні з зовнішніми умовами та вирішуваними завданнями.

Для успішної підготовки спеціаліста до діяльності в особливих умовах потрібен психологічний аналіз, її структури і функцій у співвідношенні з мотиваційною сферою особистості. При цьому особлива увага звертається на те, що структуру психологічної готовності необхідно розглядати в зіставленні з тим, яку діяльність буде здійснювати людина - виконавчу або творчу. Системно-діяльнісний підхід до вивчення індивідуальності визначає те, що аналіз професійної діяльності людини складається з виділення дій і операцій, що входять до її структури, виявлення динаміки діяльності, визначення засобів контролю діяльності, певної мотивації. Індивідуальні особливості особистості зумовлюють стиль діяльності. Визначення готовності до професійної діяльності засновано на оцінці професійно важливих властивостей людини, що виявляються при зіставленні показників властивостей із показниками критеріїв,

що визначають успішність професійної діяльності. Подібний підхід дозволяє обґрунтовано вибрати методи визначення психологічної готовності людини до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриття проблеми психологічної готовності спеціаліста до діяльності в особливих умовах потребує визначення того: як виникають і розвиваються професійні наміри, як вони реалізуються в діяльності, які чинники їх визначають /Є.О. Климов, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін./ Дуже важливою є мотивація професійної діяльності. Вивченням цих питань займалися такі дослідники, як І.А. Васильєв, Б.І. Додонов, О.К. Дусавицький, Б.А. Душков, В.І. Ковальов, Т.М. Щеглов та інші. Виявлення особливостей мотиваційної сфери особистості як у професійній діяльності, так і поза нею, дозволяє визначити, наскільки психологічно готова людина виконувати професійні функції на підприємстві, а також створювати ситуацію контрольованого розвитку особистості.

У визначенні психологічної готовності фахівця відіграє величезну роль урахування індивідуальних стилів професійної діяльності, що потребує застосування різноманітних критеріїв успішності діяльності, а відповідно і різноманітних методик їх визначення. При цьому необхідно враховувати динамічність критеріїв, пов'язану зі змінами в психофізіологічній і психологічній структурі діяльності як у процесі навчання, так і при набуванні професійного досвіду. Отже, визначення психологічної готовності особистості до професійної діяльності в різні періоди навчання і безпосередньо у діяльності здійснюється за допомогою різноманітних методик.

Проте глобальне визначення психологічної готовності людини до професійної діяльності, на думку багатьох авторів /М.І. Дьяченко, Л.А. Кандилович, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев та ін./, є недостатньо ефективним, тому що показники, які визначають успішність професійної діяльності, залежать не від одного, а від комплексу чинників. Отже, кожний чинник необхідно визначати окремо, а висновок про психологічну готовність людини виконувати професійні функції повинен бути зроблений на основі комплексного підходу до визначення зазначених чинників.

Виклад основного матеріалу. Ускладнення техніки і технології, соціальні зміни висувають все більш високі вимоги до виконання спеціалістом професійних функцій в особливих умовах діяльності. Фахова діяльність особистості спонукається декількома мотивами, що складають певну структуру. У процесі освоєння діяльності структура мотивів змінюється, що обумовлює динаміку професійної спрямованості. Процес переходу навчально-професійної діяльності на рівень практичної професійної діяльності здійснюється найбільш оптимально тоді, коли усередині навчально-професійної діяльності будуть сформовані мотиви, адекватні реальній професійній діяльності.

Наші спостереження свідчать, що існуючі в професійному навчальному закладі засоби навчання мало сприяють інтелектуальному розвитку і творчому ставленню до навчання і праці. У свою чергу, розвиток соціальних і пізнавальних мотивів, навчання раціональним прийомам вирішення технічних задач дозволяє прискорити розумовий розвиток особистості, створити сприятливі умови для розвитку технічного і технологічного мислення. Розвиток

цих типів мислення є одним з основних факторів, що забезпечують формування психологічної готовності спеціалістів до професійної діяльності. Перед дослідниками стоїть також завдання виявлення специфіки індивідуальних особливостей мислення особистості, рівня розвитку мислення, труднощів, що виникають у особистості в процесі розумової діяльності.

Визначити психологічну готовність до діяльності в процесі навчання - це значить мати підстави і можливості робити висновок про наявність не тільки сформованих уявлень з ряду тем і розділів навчальних предметів, але і засобів реалізації їх на практиці. Вирішення цієї нагальної проблеми вимагає забезпечити формування професійного мислення, саморегуляції мотиваційної сфери особистості, уміння актуалізувати минулий досвід і не тільки мати відповідні знання, але і застосувати їх щодо нових умов.

Зміни, що відбуваються на сучасному виробництві, потребують від особистості такої психологічної готовності до діяльності, яка б дозволила включитися в реальний виробничий процес без додаткової підготовки з урахуванням нових соціальних і професійних вимог. Визначення психологічної готовності до професійної діяльності спеціалістів необхідно здійснювати безпосередньо в професійному навчальному закладі, з урахуванням структури психологічної готовності спеціалістів певного профілю діяльності. При цьому необхідно, здійснюючи навчально-професійний процес, знайомити студентів із психологічними особливостями їхньої майбутньої діяльності, визначити її позитивні і негативні сторони. Важливими умовами є визначення відповідності схильностей і спроможностей студентів характеру професії, удосконалювання професійно важливих якостей особистості, що дозволить забезпечити успішність їхньої майбутньої діяльності. Проведені спостереження показують, що в людей працюючих у складних умовах внаслідок усвідомлення певних труднощів є присутнім постійна готовність до дій, яка не завжди являється усвідомленою. Дана висока готовність до здійснення необхідних функцій і являється однією із необхідних умов надійності людини при виконанні професійної діяльності.

Різноманітні види відмов, аварій, інші несподіванки і непередбачені обставини виникають у процесі трудової діяльності людини, і здатність бути готовим до швидких дій у даних ситуаціях являється однією з умов адаптації людини до складних умов праці. Психологічний стан особистості буде стійким, якщо вона має впевненість у надійності експлуатованих технічних систем, необхідні знання, вміння і навички дії в екстремальних умовах. Проведений психологічний аналіз показав, що добре підготовлені професіонали не розглядають виникаючі складності як щось непоправне, і ставляться до них як до поправних ситуацій. Вони можуть швидко перебудувувати психічну діяльність під час виниклої емоційної напруги, що пред'являє високі вимоги нервовим процесам, емоційно-вольовій сфері особистості. При виникненні непередбачених різноманітних обставин у них активізуються психічні процеси, виникають емоції стеничного характеру, як відповідь на виниклу небезпечну ситуацію. Стеничні емоції посилюють вольову активність людини, підвищують її можливості при виконання складних фахових дій, у відмінності від астеничних, які знижують організацію діяльності, активності, викликають

ослаблення волі. Професіонал же високого рівня повинний уміти витиснути зі своєї психіки страх перед можливою невдачею при виконанні трудових дій, бути готовим виконувати певні з них на автоматичному рівні без урахування виниклої небезпеки, для досягнення поставленої мети - оптимального виходу зі складної ситуації. Готовність до здійснення професійних функцій у складних умовах, активізація процесів мислення, пам'яті багато в чому обумовлені любов'ю людини до своєї професії, цілеспрямованістю при здійсненні трудових дій, що викликає в неї стан радості і задоволення.

Виникаючі стенічні емоції показують наявність в особистості певних установок, моральних якостей, уміння зібратися і діяти адекватно умовам, що змінюються, грамотно реалізовувати прийняті рішення. Проте при підготовці людини до фахової діяльності не можна переоцінювати роль емоційно-вольової сфери, тому що навантаження, що лягає на психіку людини може викликати нестійкість психічної діяльності. Постійна напруга, викликана здійсненням професійної діяльності людиною, може викликати як стани тривожності, так і розвиток неврозу або психозу.

Проведені дослідження показують, що далеко не кожна людина може продуктивно працювати в складних трудових ситуаціях. У одних навіть незначні, короточасні труднощі викликають порушення психічних функцій, в інших же вони виникають лише при тривалому впливі особливо сильних стресових чинників. Емоційна нестійкість може виникнути й у людей діяльність, котрих не викликає значних психічних напруг. Психічна нестійкість може бути викликана різноманітними порушеннями в режимі праці і відпочинку людини, різноманітними потрясіннями, що заподіюють травму психіці і т.і.

Особливо чітко емоційна нестійкість виявляється в екстремальних умовах. Прояви даного стану можуть бути самих різноманітних форм. Так, може відбуватися уповільнення розумових процесів, утруднене прийняття рішень, пов'язаних із певними судженнями й умовиводами, з'являється метушливість у діях, прискорення серцебиття, переривчастий подих, заціпеніння, порушення сприйняття часу, виникає розгубленість, яка викликає помилкові дії, що збільшують складну ситуацію. Виконання професійних функцій набуває одноманітний характер, дії можуть повторюватися значну кількість раз без переходу на більш високий якісний рівень.

Окремі експерименти показали, що мовний чинник має величезне значення для виникнення емоційної нестійкості. Так, розпорядження, віддане в різкій формі, може викликати розгубленість у людини і змусити учинити помилку у фахових діях. На ранніх етапах підготовки відповіді словесна уява може виступати в ролі підтримки, але коли відповідь уже сформована, введення словесної перешкоди може загальмувати психічну діяльність людини, викликати неясність свідомості, емоційну напруженість.

Дослідження показують, що рівень емоційної стійкості пов'язаний з індивідуальними особливостями нервової системи, люди в яких переважає процес гальмування над процесом збудження або в котрих немає достатньо сильного процесу збудження, не зможуть себе проявити в складних умовах адекватно подіям, що відбуваються. На виникнення емоційної напруженості значний вплив надають порушення в режимі сону і пильнування людини, перев-

тома, невирішені конфліктні ситуації. Отже, індивідуально-психологічні особливості особистості, функціональні психофізіологічні стани визначають особливості емоційної стійкості людини під час діяльності в складних трудових умовах. А несприятливі обставини можуть призвести до значних психічних порушень, аж до захворювання.

При виконанні професійних функцій у складних умовах в організмі людини відбуваються певні зміни, що змушують жертвувати деякими функціями для збереження найбільше важливих. Можливі деякі варіанти: збереження високого рівня адаптації до сформованих умов, при одночасній утраті функцій менше важливих для зберігання життєздатності організму; порушення високого рівня адаптації з переходом на більш низький; сполучення першого і другого варіантів.

Фахівець повинний бути підготовлений до того моменту, коли стандартні умови трудової діяльності можуть зазнати зміни і професійні дії потрібно буде здійснювати в складних, а можливо й екстремальних ситуаціях. Чим ближче гадана позаштатна ситуація, тим більше у людини різноманітних переживань, може відбуватися уповільнення перебігу часу, порушується сон, відбувається розумове програвання необхідних дій при виникненні складних моментів, передбачення можливих наслідків, що викликає сильну психічну напруженість у людини. Особливий вплив на рівень психічної напруженості надає інформаційна невизначеність особистості. У умовах недостатності необхідної інформації у людини виникають негативні емоції.

Так само особистість відчуває утруднення в розумінні що відбувається, викликане неправильною оцінкою тимчасових інтервалів виконуваних дій, для неї характерна неадекватність сприйняття навколишньої дійсності, порушується логічність і послідовність мислення, припускаються помилки у виборі послідовності необхідних операцій, що створює умови для здійснення людиною дій не відповідних реальній ситуації.

Під час подолання непередбачених ситуацій людина, знаходячись у стані психічної напруги, вольовим зусилля придушує виникаючі емоції, одержує надлишкові зведення, усувається інформаційна невизначеність, а на завершальному етапі відбувається зняття гальмуючого впливу кори на підкірку і індукціювання в ній збудження. Створюється стан емоційного вирішення, що виражається у виникненні позитивних емоційних переживань, у підвищеній руховій активності і т.і. Якщо ж аналогічні ситуації виникають неодноразово, людина одержує повну інформацію про особливості дії в них, набуває впевненості в слушності своїх дій, що дозволяє стенизувати емоційні реакції. На кожний із перерахованих етапів значний вплив надає мотивація діяльності особистості, особливості досягнення поставленої мети, ціннісні орієнтації.

Висновки. Недостатня теоретична і методична розробленість даної проблеми, відсутність комплексного підходу до її дослідження не дозволяли досі подолати суперечність між засобами контролю якості підготовки спеціалістів і підходами щодо визначення їхньої психологічної готовності до професійної діяльності на виробництві.

Вивчення мотиваційної сфери майбутніх фахівців показує, що існуюча система навчання в професійному навчальному закладі не забезпечує умов

для розвитку професійної мотивації. Професійне навчання в вищому навчальному закладі не завжди веде до формування у курсантів та студентів мотивації, адекватної професійній діяльності. Отже, процес підготовки майбутнього спеціаліста повинен включати індивідуальний підхід у навчанні, з урахуванням як загальних мотивів, так і мотивів професійної діяльності. Необхідно розробляти методи, які дозволять здійснювати формування професійної мотивації особистості, а також використовувати мотиви, які мають студенти на початку професійного навчання.

Дослідження показали, що існуючий навчально-професійний процес в основному спрямований на формування виконавчих умінь і навичок. Формуванню загальних інтелектуальних умінь, технічного і технологічного мислення, тобто таких елементів психологічної готовності, котрі необхідні для успішного здійснення професійних функцій спеціалістами, не приділяється достатньої уваги. Аналіз проведених психологічних експериментів, також дозволяє говорити про те, що рівень емоційної стійкості залежить багато в чому від можливостей адаптації особистості на всіх етапах виниклої екстремальної ситуації, які у свою чергу визначаються якістю фахової підготовки до діяльності в реальних умовах. У процесі навчання людина одержує знання, що дозволяють їй усвідомити особливості можливих складних ситуацій, які створюються в її професійній діяльності, опановує необхідними навичками. Виходячи з вище розглянутого очевидно, що одним із критеріїв оптимального виконання професійних функцій спеціалістом в складних ситуаціях, тобто на етапах підготування до неї, безпосередньо здійснення визначених дій, вихода із неї, являється її емоційна стійкість.

Практика свідчить, що психологічно готові до здійснення професійної діяльності не тільки курсанти та студенти, атестовані на «добре» і «відмінно», але також атестовані на «задовільно». Тому при визначенні їх готовності до діяльності на виробництві необхідно враховувати не тільки академічну успішність, але і психологічну готовність до різних аспектів професійної діяльності в особливих умовах. Така готовність визначається характером мотивації, рівнем сформованості технічного і технологічного мислення, комунікативними та організаторськими здібностями. Визначення такої готовності дозволить представникам підприємств здійснювати цілеспрямований відбір випускників, а самі випускники зможуть швидко і без додаткової підготовки адаптуватися в цих організаціях до виконання різних форм роботи у виробничих колективах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М.Й., Козир М.М., Коваль М.С. Військова психологія і педагогіка: посібник /За аг. ред. М.Й. Варія. - Львів: вид-во «Сполом», 2003. - 624 с.
2. Василюк Ф.Е. Психологія переживання: Аналіз преодолення критических ситуацій. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 200с.
3. Волович В.Г. Человек в экстремальных условиях природной среды. - М.: Мысль, 1980.- 190с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А., Пономаренко В.А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект. - Минск: Изд-во БГУ, 1984.- 207с.

5. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. ред. проф. О.В.Тімченка - Х.: УЦЗУ, 2007. - 502 с.

6. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: Монографія. - К.: Ніка-Центр, 2007. - 432 с.

7. Пономаренко В.А., Дьяченко М.И. и др. Готовность к деятельности в направленных системах: Психологический аспект. - Минск, 1985.- 200 с.

УДК 159.9

Кушніренко К.О. аспірант кафедри Київського національного торговельно-економічного університету

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІОГРАФІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

У статті представлені методичні підходи психодіагностичного інструментарію вивчення психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери. Описані основні етапи дослідження даної тематики, особливості їх проведення та часові межі дослідження. З'ясовано та описано комплекс психодіагностичних методик для вивчення особливості діяльності спеціалістів банківської сфери.

Ключеві слова: методика, метод, психодіагностичний інструментарій, комплекс, діяльність, спеціалісти, банківська сфера.

В статье представлены методические подходы психодиагностического инструментария изучения психологических особенностей профессии деятельности специалистов банковской сферы. Описаны основные этапы исследования данной тематики, особенности их проведения и временные рамки исследования. Выяснено и описано комплекс психодиагностических методик для изучения особенностей деятельности специалистов банковской сферы.

Ключевые слова: методика, метод, психодиагностический инструментарий, комплекс, деятельность, специалисты, банковская сфера.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення психологічних особливостей діяльності спеціалістів банківської сфери обумовлено зростанням потреби банківських структур у хороших спеціалістах, оскільки конкуренція між банками зростає з кожним днем, усі банки пропонують приблизно однакові процентні депозитні та кредитні відсотки, таким чином, саме завдяки професійності та психологічній відповідності працівника певній посаді банк стає конкурентно спроможним, конкурентно стійким. (Максименко С.Д., Мазаракі А.А., Корольчук М.С, Крайнюк В.М., Карамушка Л.М., Філь О.А., Бодров В.А., Зеєр Е.Ф., Клімов Є.А., Сушко Н.М., Данілічева Н.А., Гаврилов М.М, Чіжов Н.А.).

Під час розгляду теоретико-методологічних передумов і методик дослідження психологічних особливостей професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери ми керувалися сформованим у сучасній психології рівнем